

Викингите на Балканите II (Визуалната страна на въпроса)

Автор: Константин Колев-син,
докторант по изкуствоведение и история на културата

Шведските викинги, които в източните, предимно византийските, източници са наречени „варяги“ присъствали на Балканите. Това твърдение пролича в първата статия със същото заглавие, в която се опитахме да направим подробен исторически очерк на тяхното присъствие на Балканския полуостров и в това число в България. Но акцентът беше поставен единствено в историческия наратив, а не върху визуално-ма-

териалните сведения. Затова целта на втората статия със същото заглавие е да посочи визуално-материалните аспекти на присъствието на викингите в тази част на Европа (Фиг. 1) Все пак уместно е да се съчетае наративния с визуалния компонент в едно изследване, за да изградим доказателство. В частност, подчертахме, че е имало скандинавско присъствие на Балканите, но още не сме го доказали наглед, тоест визуално. Именно това следва да

Фиг. 1 Разпространение на археологическите разкопки, свързани с варягите на Балканите (включително и България) – X-XI век и Днепърския воден път (“путь из варяг в греки”)

направим.

Както по-нататък ще видим, българската археология и изкуствознание е допринесла много за доказването на пристигане на викинги по балканските земи (в това число и в България). Достатъчно е да посочим по един пример. Изследователи като археологът Валери Йотов¹ от Варненския исторически музей и изкуствоведката Оксана Минаева², която дълго време е работила в Института по изкуствознание на БАН, са сред малкото български изследователи с разработки в областта на присъствието на скандинавци по българските земи.

Според гореспоменатата изкуствоведка³, както и според шведски учени като археолога Лена Холмквист⁴ има много общи стилистични и външни белези във формата и орнаментиката на скандинавски предмети, намерени по българските земи, с тези, разкопани по земите на старинния викингски град Бирка, разположен в Швеция. Това твърдение идва логично, тъй като групите викинги, предприели пътувания към Източна Европа и Византия (и България), са били именно от Швеция. С други думи, варяжките воители, заселили в земите на Европейска Русия и днешна Украйна и после дошли от Киевска Русия на Балканите и наречени „рус“ от арабски пътешест-

1 Йотов, В. „Въоръжението и снаряжението от българското средновековие (7-11 век)“, Варна 2004

2 Минаева, О. „Българските паралели на източните находки на металопластиката от Бирка“, София 2012

3 Пак там

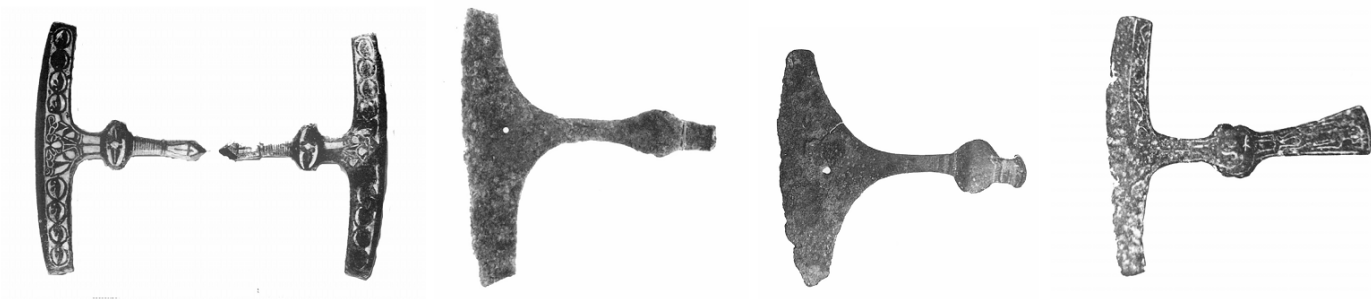
4 Holmquist, L. Aspects on Birka, Stockholm 1993

веници като например Ибн Фадлан⁵ в „Рисала“ – пътепис за пътуване през земите на Волжка България, са произхождали именно от Швеция. Най-вероятно, както твърди българският историк Васил Гюзелев⁶, тези викинги именно били известни като варягите, участвали редом със славяни и печенеги във военни походи срещу периферните зони и столицата на Византийската империя, служели като военни наемници и лични телохранители на византийския император и помогнали на император Василий Втори (976-1025 г.) да причини гибелта на Първото българско царство.

Откриването на скандинавски находки по земите на изток и юг от Скандинавия (Европейска Русия, Източна Европа и Балканите) потвърждават тезата, че викинги са присъствали активно в тези територии по-скоро като завоевател, отколкото като мирни заселници или странници, пътуващи към нови места. По-конкретно измерение имат тези артефакти в Балканите (и в това число и в България). Предметите със скандинавски произход, намерени предимно в североизточната и северозападната част на България. Повечето от тях са изработени от метален материал (желязо, бронз). Освен това, най-общо казано, сред тях преобладават тези, свързани с въоръжението и снаряжението на средновековния скандинавец. Викингските находки

5 Duczko, Wl. The Viking Rus. Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe, Boston 2004

6 Гюзелев, В. „Bolgara Brennir: норвежкият конунг Харалд Хардради (1016-1066)“, В: ALMACH VIA EVRASIA 2012, 1

Фиг. 2 Бойни брадви от северозападна България (Врачанско, села Бързина, Лютиброд) и североизточна България (Разградско, село Стана, град Провадия)

по българските земи могат да се поделят условно на няколко групи: оръжие и снаряжение; ремъци и амуниции и паметници на култа към предците или божества от скандинавския пантеон (Один, Тор, Фрейр).

Първата група находки – оръжия и военно снаряжение, са най-многочислената и следователно са и най-очевидната за старо-скандинавско присъствие. Сред тях са открити главно елементи от т. нар. офанзивни оръжия (брадви, мечове), както и приспособления за прикачване към части от облеклото – накрайници на ножниците за мечовете например. Може да се каже, че те обземат почти целия арсенал на викингски артефакти в България.

Ще почнем с брадвите. Уместно е да отбележим една любопитна мисъл преди да продължим. Може да се каже, че брадвите са сред най-опростените по структура (острие плюс дървена дръжка) оръжия на викингите. Това оръжие е един от основните визуални компоненти в снаряжението на скандинавския воин-пешак. Затова много хора са могли да си позволят да си ги набавят. Както елитният викингски воин, така и скандинавският бонд (селянин, фермер) е използвал брадва

и като битов инструмент, и като земеделско сечиво, и като оръжие за борба срещу диви зверове и хора. Тяхната простота, обаче, не ги прави по-малко ефективни като оръжия. Особено дългите и по-тежки двуръчни брадви били стабилни оръжия, които могли да играят роля и на дефензивно оръжие при правилно използване. В тази връзка един умел и подвижен воин само с една дълга брадва е можел да се противопостави на въоръжения със щит и меч. Две брадви са намерени в северозападна и североизточна България – във Врачанско, близо до село Бързина и в Шуменско, крепостта до село Стана, което е недалеч и от град Нови пазар, съответно (Фиг. 2) За изработката на брадвите са използвани инкрустации със сребърни и медни нишки. В тяхната украса са включени художествени мотиви и сюжети, пряко свързани със северногерманския животински стил на т. нар. „четириног звяр“ и с животинската заплашителна поза. При брадвата от Врачанско изображението са две змии и четирикракo животно, а при тази от Шуменско – две птици. Острието и на двете брадвите е сравнително тясно, но дълго-видно извито. Според гореспоменатия археолог Валери Йотов, те са олеко-

Фиг. 3

Мечове от селата Опака, Градешница и остров Пъкуюл луї Соаре

тени (300 грама и дължина 25 сантиметра), което логично навежда на мисълта, че вероятно са били едноръчни (къси) и се комбинирали с дървен щит с централно умбо в другата ръка при сражение. И двете брадви са датирани от периода между края на X-ти век и началото на XI век.

За разлика от брадвите, повече на брой са мечовете – 4 на брой, като от единия част е запазена (Фиг. 3) Мечът не е бил толкова разпространено оръжие както брадвичката, тъй като не всеки е можел да си позволи този скъп артикул, който се произвеждал в скъпите работилници на Франкската империя, откъдето се изнасяли и за Скандинавия. В контраст с брадвите и брадвичките, мечовете били представително оръжия, които само богатшите и благородниците (ярлове) в Скандинавия

можели да си позволят. Изработката им е било сложно начинание, което отнемало много време и средства. Затова производството на мечове се поръчвало предварително, докато брадвите се правели по-бързо. Първият от трите цели викингски меча в България е открит в района на средновековната крепост до село Опака недалеч от град Попово. Датировката му е определена около 9-ти век, тоест когато започнали да се провеждат серията военни походи срещу Византия. В тази връзка, той може да бъде асоцииран с походите на киевския княз Светослав, описани подробно в предходната ми статия. Втори меч е намерен в района на село Градешница във Врачанско. Той датира от по-късно – втората половина на X век. Разликата в датировката с един век приблизително съответства

Фиг. 4 Накрайници на ножници за мечове от Североизточна България (Разградско, села Стана, Завет, Миладиновци, Мадара), Северна България (град Павликени, село Гиген)

и на отликите в неговата конструкция в сравнение с предходния меч. Докато този от село Опака е с изправен гард, то при този от село Градешница двете рамене на предпазителя са извити симетрично при двете страни. Третият меч е от село Говежда в Монтанско и се определя като един от най-западните мечове в средновековна България. Той е с дълговиден накрайник и прав предпазител, което го доближава по форма до късно – средновековните мечове в Европа от периода XII-XIV век според руския археолог А. Кирпичников⁷. Подобно на този от Градешница, третият меч е вероятно свързан и с походите на маджарите на Балканите, но това не понижава скандинавското влияние. Освен трите по-западени мечове, в североизточна България (не се знае по-точно местонахождение) е намерена и част от меч – острие, което по форма се доближава до тях и датира от втората половина на X век.

Освен офанзивните оръжия мечове и бравди, друг компонент от войнското снаряжение, са и ножниците за мечове. В България са намерени няколко накрайници за ножове на мечове с различна стилистична орнаментика, коя-

то според изкуствоведа Оксана Минаева ги доближава до такива, намерени и в шведския старинен град Бирка.⁸ Според варненския археолог Валери Йотов⁹ накрайниците на ножници са няколко на брой – вероятно около 15 (Фиг. 4) Според същия учен те представлявали малки ажурни и плътни калъфи със заоблена несиметрична форма и се изработвали от бронз чрез отливане. Те прикрепвали отдолу към дървената ножница.

Един от тези накрайници е намерен в североизточна България, като точното местонахождение е неясно. По украса прилича на други накрайници, намерени във викингския град Бирка в Швеция и в археологическия комплекс Гнездово в Русия. Орнаментиката, освен това, напомня на стар скандинавски стил в изкуството – Боре, който представлява сложна плетеница от геометрични и извити линии. На едната страна вероятно се откроява и обликът на птица с разтворени криле, а от другата – преплетени змейове, сграбчили се взаимно, приготвени за

8 Минаева, О. „Българските паралели на източните находки на металопластиката от Бирка“, София 2012

9 Йотов, В. „Въоръжението и снаряжението от българското средновековие (7-11 век)“, Варна 2004

7 Кирпичников А, „Древнерусское оружие. Мечи и сабли IX-XIII“, Ленинград 1966

За аналог

Накрайници за мечове, Бирка Швеция.

схватка, което е също много популярен мотив в старо-скандинавското изкуство – стил Йелинге, който се среща особено в Дания. Датировката вероятно се отнася към края на X и началото на следващия век.

Друг накрайник на ножница е намерен в Разградско, близо до крепостта до село Миладиновци. Изобразителната композиция по повърхността и от двете страни също спомага за определянето на скандинавския произход на предмета – преплетените змиевидни геометрични форми подсказват за стила на „германския четириног звяр“, който представлява представяне на животински образи, сграбчили се взаимно, тоест представени в батална сцена едни с други. Вероятно датира от X век.

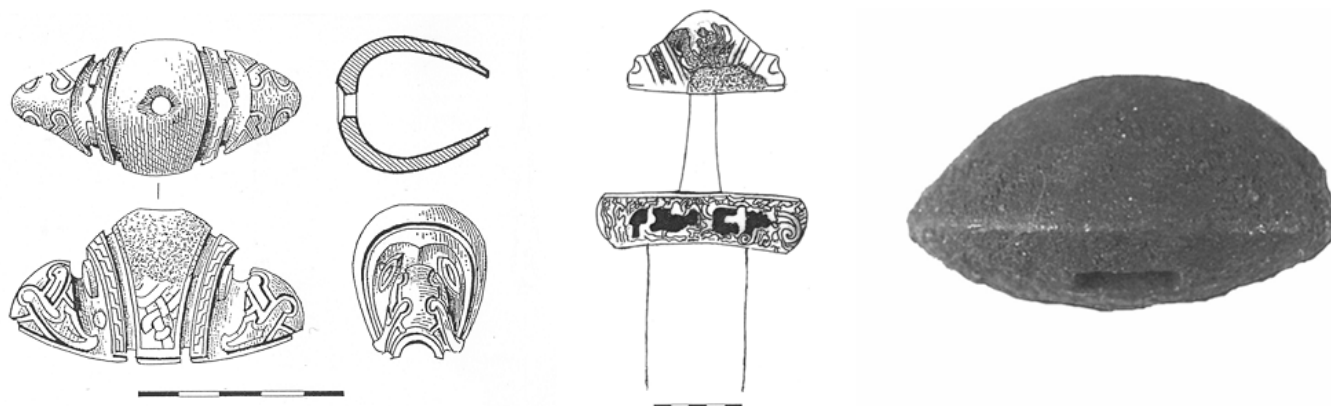
Трети накрайник е намерен в района на Павликени. Той е с два отвора, които вероятно са имали декоративна функция. Присъствали и врязани чертички, които образували изображение на риба (по-точно рибена кост) – един от най-интересните животински символа като цяло в средновековното изкуство, характеризиращ и митологичната система на много морски

цивилизации, но това е друга тема за обсъждане. На някои от ръбовете на накрайника има и позлата, което вероятно води до мисълта, че носителят на съответната ножница е можел да си позволи по-скъпа и изящна изработка. Според шведската изследователка Шарлот Хеденшиерна-Йонсон¹⁰ накрайници с позлата имали и в Скандинавия (Норвегия и Дания) и свидетелствали за знатния произход и политическа власт на този, който го е носил.

Следващ метален обков на ножница е намерен до крепостта Стана, недалеч от Нови пазар. Декорацията му е съставена също от сплетени линии (или ленти), придружени от облик на изпъкнало лице в средата.

Сходни стилистични композиции, съчетаващи гореспоменатия мотив на „германски четириног звяр“ с преплетените геометрични извити или успоредни линии се наблюдава и в други накрайници – например един от Мадара, от Чирпан(Старозагорско), ра-

10 Hedenstierna-Jonson Ch. "A group of Viking Age sword chapes reflecting the political geography of the time", In: Journal of Nordic Archaeological Science, 13, pp. 103-112, 2002

Фиг. 5 Накрайници от ръкохватки на мечове от Румъния (остров Пъкуюл луй Соаре), североизточна България (село Манастирище и град Преслав)

йна на крепостта в Преслав, в чиято орнаментика възникват и растително-видни елементи – палмета, сърцевидно листо релефна лента, масивна пъпка. На много от накрайниците не им е установено точното местонахождение, а се знае единствено, че са намерени в североизточна България. Освен накрайници за ножници, са намерени и такива от ръкохватки на мечове на дунавския румънски остров Пъкуюл луй Соаре, както и в североизточните български селища – град Преслав и село Манастирище (Фиг. 5)

Освен оръжия и елементи, свързани със снаряжението на викингите, по българските земи са намерени, макар и в малко количество, предмети на култа към езическите богове от скандинавския пантеон – Один, Тор, Фрейр. Става въпрос конкретно за четири малки амулетчета, открити съответно в Дръстър, дунавския остров (днес част от румънската територия) Пъкуюл луй Соаре, Велики Преслав и Шуменско. Полският археолог Владислав Дучка¹¹ е само един от източноевропейските и руските археолози,

11 Duczko, Wl. Viking Rus, Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe, Boston 2004

които свидетелстват в своите трудове за наличието на много амулетчета във формата на чук (чука на бог Тор Мьолнир) и други значими предмети от бита и войнския бит във викингските средища в Европейска Русия, Прибалтика и Украйна (Киев). Като допълнение, общо повече от четирите амулетчета с формата на брадвички са намерени по българските земи, но за останалите се предполага, че могат да имат и не-скандинавско влияние (маджарско или печенежко).

Досега посочихме такива предмети, свързани с войнското съществуване и култа на скандинавците по балканските земи (главно в България). Макар и в незначително количество, сред викингските находки присъстват и такива, които се отнасят за ежедневния бит – ремъци и амуниции, старинни закопчалки (фибули) (Фиг.6) По-конкретно в североизточна България е намерен накрайник за ремък, макар и точното местонахождение да не е ясно. Всъщност според споменатия археолог Валери Йотов¹² предста-

12 Йотов, В. „Варяги и нормани по българските земи през ранното средновековие – археологически данни“, В: Снори Стурлусон и корените на нордската книжовност, София 2004,

Фиг. 6 Ремъчни накрайници от Румъния (старинното селище Диногеция) и североизточна България

влява калъфче с форма на цилиндър. Две сплетени извити пластинки също са включени в структурата, а украсата напомня на мотива за преплетеността – сплетени линии, змиевидни ивици, какъвто забелязваме и в орнаментиката на повърхността на остриетата на брадвите и накрайниците на ножниците за мечове. Това е ярко доказателство за близост със скандинавските художествени стилове от Средновековието. Според румънския археолог Стефан Барня¹³, който свидетелства за открит подобен ремък в Румъния – древното дунавско селище Диногеция. Този паралел потвърждава становището, че преди да стигнат на Балканите, пресичайки река Дунав (културна разделна граница), викингите са минали и през източни румънски региони. В предходната статия се убедихме, че войните на княз Светислав (Игор) щом минали по река Днепър, стигнали до черноморското устие и приду-

стр. 48-60

13 Barnia, Stefan Gh Dinogietia, Bucuresti 1967

навските крайбрежни зони, където се подготвили за прекосяването на Дунав. Аналогията на румънския изследовател е потвърждение, че този ремък е находка от викингите (варяги). Освен него, корубеста (извита) фибула е също намерена, но пак неизвестно точно къде. Тя представлява излята от сребро полусфера със забелязващи се изображения на човешки лица върху предната страна.

Макар и да не изглежда точно като историческа находка (понеже не е конкретен артефакт или вещь), значимо свидетелство за присъствието на викинги на Балканите дава и рунически надпис на монументалната катедрала Света София в Истанбул (Фиг.7) Той е вероятно изваян от бъдещия норвежки конунг (владетел) Харалд Хардрад 1047-1066, който помогнал на византийския император Василий Втори Българоубиец да причини края на

Фиг.7 Рунически надпис от Константинопол (катедралата Света София) с името на Халфдан, наемник във варяжката гвардия на византийския император Василий Втори.

Първото българско царство в качеството си на предводител на отряд от 500 викингски воители и наемник във варяжката гвардия на същия византийски император. Друг рунически надпис се съдържа в антична статуя от Пирея в Гърция, където е засвидетелстван рунически (вероятно старо-скандинавски) надпис от XI век (Фиг.8).

Както се убедихме сред находките на варягите, по българските земи и като цяло на Балканите, преобладават тези, свързани с войнското снаряжение. Те показват наглед, че скандинавци са достигнали и дори заселвали по българските земи въз основа на варяго-руските военни и търговски походи към Константинопол в периода между IX и XI век и наемането на варяжки воители като лични телохранители на византийския император и особено на император Василий Втори. Те също така свидетелстват, че контактите между скандинавци и българи (и хора от Балканите) са имали преобладаващо военен характер. Можем да доба-

вим, обаче, и още едно заключение. Въпреки че заселниците и преселниците от Скандинавския север са допринесли за трагичния залез на Първото българско царство, тяхната роля за културно-историческото развитие и етническо разнообразие на Балканите е огромно.

БГ Наука е безплатно, защото знанието трябва да достига до всеки.

БГ Наука е електронно издание, за да може всеки българин по света да има достъп до него.

admin@nauka.bg

НАПИШИ И ИЗПРАТИ СВОЯ СТАТИЯ!

<http://nauka.bg/forum/index.php?showtopic=16174>